

Szimbólumtár

JELKÉPEK, MOTÍVUMOK, TÉMÁK AZ EGYETEMES ÉS A MAGYAR KULTÚRÁBÓL

A kritikus megvallja, hogy szótárról még soha nem készített recenziót. Ugyan a *Szimbólumtár*nál testesebb könyvről írtam már, és azt is hónapokig színeztem a ceruzáimmal, de írásom tárgya, Pál József és Újvári Edit könyve túltett ezen. Másfél évbe telt, míg nekiülhettem megírni az itt következőket.

Mire jó a Szimbólumtár? Ma nem elsősorban a könyveken keresztül találkozunk a befogadó történetekkel. És ez önmagában se nem jó, se nem rossz. Videó vagy égi csatorna ide vagy oda, vannak történetek. És hiába van a számítógépen olyan program, amiben a gyerek önmaga szája íze szerint alakíthatja a cselekményt, attól ő sem tud megmenekülni, hogy az általa tákolt, bocsnát, generált cselekmény anynyiban érdekes, amennyiben van benne történet, amennyiben valamiből valami más lesz, amennyiben van változás, van miről beszélni.

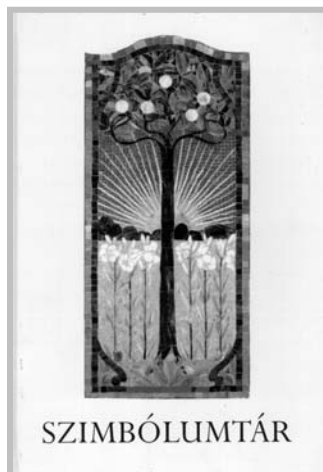
Lassan minden társadalmilag tetten érhető megnyilvánulásunk programozott, manipulált. S ha majd az Internet valóban

a villanyzsinórral jön a lakásba, megint elő fogom venni Orwellnek az *1984* című regényét, ami megjósolta ezt. Meg azt is megjósolta, hogy a totális kontroll, a totális hülyülés csak időleges lesz, mert az emberségünk a biztosítéka annak, hogy ez is a tamagocsi sorsára jut – beleunnak az emberek, vagy fellázadnak ellene. Eltemetik, mint a játékokra unt gyerekek ezt a zseniális japán ostobaságot. A Nap pedig továbbra is a *szárnyas Hajnal*al kel, és az év adott szakaszának megfelelő csillagkép gondoskodik az álmáról, meg az enyémről is.

Antik és modern? Antik poszt modern. Ha rászokik az olvasó a *Szimbólumtár* használatára, végrehajtja az egyik legarchaikusabb kényszeredett cselekvést, az eredethez való visszatérést, *regressus ad uterum*. Mert hogy a kultúra egyetemesen és magyarul egyaránt a közösség verbális kincsestárának, a szimbólumok tárának az inventáriumából merít. Nem is meríthet máshonnan, hiszen a nyelvek szemantikái ezeknek a szimbólumoknak a hálózatából építik fel a jelentések összefüggését, a szavak lehetséges jelöltjeinek a halmazát.

A szimbólumban az a legnagyobb, hogy nem egy-egy értelmű megfeleltetésben köti a szavakat a létező és a lehetséges világokhoz. A szimbólumok jelölők és jelöltek, szavak és dolgok közötti összefüggések lehetőségei. Majdnem úgy, ahogy a DNS lehetősége a testnek és a léleknek.

A test és a benne foglalt lélek, illetve a lélek és az általa megismert, felismert test a biztosítékai annak, hogy a technikai

Balassi Kiadó
Budapest, 1997
532 oldal, 4500,- Ft

bravúrok kényelmessé tegyék az életünket, de ne vehessék azt el tőlünk. Az életünket a lelkünk a szimbólumokon keresztül tartja a kezünkben. És ebből a szempontból teljesen mindegy a közvetítés módja. Ugyan ma a képi jelölők uralják a befogadást, míg az orális kultúrában ugyanezt a szájhagyomány továbbadása, a hangzás tette. De ez utóbbi esetben is leképezték a szavak által jelölt valóság-tartományt. S a kép, antik vagy poszt/modern, fenséges vagy közönséges, egyedi vagy százezrével gányolt, ugyanúgy kép, embléma, amely a több száz, esetleg néhány ezer éves történetiségben elnyerte az értelmezés hagyományát és jelentések fürtjét aggatta a láthatóra.

Ha elolvassuk a *Szimbólumtárat*, különös élmény lesz a miénk. *A kritikus itt vallja meg, hogy kétszer olvasta el a kritika tárgyát.* És arra szeretném kérni az olvasót, hogy ő is próbálja meg elolvasni, mert akkor ő is részesülhet annak a megvilágosodásnak a kegyelmében, hogy sokkal gazdagabb ember, mint amilyennek gondolná önmagát. A *Szimbólumtárral* különös módon nyílnak meg a képregények, a rajzfilmek. Superman szupersége is emberközeli arányosodik. Volt nekünk is, Toldi vagy Kukorica Jancsi, Mézga Aladár. És a sok pénzt elemésztő szédületeink „élményeit” is meg lehet érteni, ha átlátjuk az *örvény*, Kharübdisz szimbólumának a történeteinket alakító elemi jelenlétét.

Olyan érzéseim voltak, míg újra és újra nekiültem a könyvnek, mint amikor kisgyereket hallok káromkodni és megkérdem tőle, hogy mit jelent az, amit mondott. Tudnak válaszolni a kérdésre. De soha nem a szavak ikonikus, egy-értelmű jelölését idézik. Mindig valami elképzelt *másik képzettel* rukkolnak elő, amely másik kép pontosan illeszkedik a bontakozó gyermeki lélek kaotikusnak tűnő rendszerébe. Olyankor aztán megnyugszom, mert a gyerek nem a felnőtt

kép-telensége, hanem önmaga szimbolikus nyelvének megfelelően *képzi* le/el a jelet. Azaz nem is káromkodik, hanem szimbolizál. A még nem korlátozott mindenséget mondja mint önmagát. Az ő számára sokkal több minden szimbolikus még. Aztán majd elfelejti a dolgok szimbolikus tartományát az iskolában, ahol minden szó elnyeri majd a maga igazi(?) értelmét, minden szimbólumot belefojtathatunk a konkrétságba.

Csakhogy ennek ellenére nagy étvágyal fogyasztja az ember az elbeszéléseket. Egy nap akár több hosszabb elbeszélést (film/ek, pletyka, saját életünk cselekményessége, no és az ábrándjaink) is a magunkévá teszünk. Semmi bajunk nem lesz tőlük. Valamit ugyanakkor mégis csak tesznek ezek a beszélyek – ha nem is velünk, hát bennünk: rendben tartják az életünket. Az már más kérdés, hogy a rend fogalma *rendkívül* viszonylagos. Az elbeszélések tömkelege arra szolgál, hogy az általuk *közvetített* szimbólumokon keresztül megőrizhessük önmagunkat. Ezért a *Szimbólumtárról* szóló írásomat azoknak a helyeknek a megidézésével kezdem, ahol olyan *őstörténetek*, illetve olyan archaikus tettek és karakterek szerepelnek, amelyek és akik mintegy formába öntik a létet, az archaikusat is, meg a posztmodernet is. Ezek a szimbólumok általában az élet lehetséges cselekményének a *fomái*, és egyben a biztosítékai.

Vannak olyan szimbólumaink, amelyek nem egy-egy jelenséget jelölnek, mégcsak nem is egy fajtáját a jelenségeknek, hanem afféle egy képbe sűrített *őstörténetek*. Ugy *ősiek*, hogy a mi itt és most megélt életünk, élményeink értelmezési alapjává válnak nyomban, ahogy megpillantjuk őket, vagy ha eszünkbe jutnak, eszünkbe juttatják őket. Mesebeli meséink és közönséges életünk sok eleme egyarányegű ezekkel az *őstörténetek*et szimbolizáló alapvető emblémákkal, így megleljük őket könyvben és konyhában

egyaránt. Hermész *caduceus*⁸⁷ az a mogyoróvesszőből készült bot, amelyen két kígyó tekereg. Ime a jel, amely vonz és választ, teremt és átkoz, átvisz és marasztal. Vele egylényegű a mogyorófavessző, amely Hamupipóke apjának a kalapjához verődött, és amit aztán a gyereklány elültet az anyja sírján és lesz belőle a szolgát úrrá átlényegítő fa, ahol mesénk hőse megváltoztathatja a *képét*. Hermész vesszőjével/ általa mondjuk a mesét, és általa hidaljuk át a jelenlét és a hiány közti jelölenséget. Vele rajzoljuk meg a négy geometriai formából²⁴⁹, a középpontból, a négyzetből, a körből és a keresztből a kozmikus ember²⁷⁴ földi mását, önmagunkat, hogy aztán szívünk, illetve testünk szerint (ne) lássuk a dolgok rendjét, az évszakok körforgását, a véletlenek sorszerűségét, amit Ananké, a szükségszerűség orsója²⁹⁸ hoz egyre közelebb. Az ember teste kiadja a kereszt *formáját*, meghatározza a köré írható kör és a kört négyezőesítő négyzet helyzetét, a középpontban pedig magának a testnek az eredetére utaló jel, a köldök, a világ középpontja, az *axis mundi*. Ott az omphalos, saját anyánkhoz és annak anyjához fűző kapcsolatot, ami – mert csak a helye van meg – maga a letisztult szimbólum. Testem időbe felejtése. Ott nő a lótusz, a belőlem eredő vil/rág, történeteim lehetősége, közepén Visnu ül. Lehetne Jézus is, aki persze nem ül, hanem feszül testemre mint keresztre. Jelöl engem, hogy ki is lehetek feszülése okán. Elszégyellem magam, és testem méltatlanságáért vezeklendő bejárom a szimbolikus labirintust²⁹⁸ a templom aljában, testem labirintusát. Ott, alul, a földbe, anyánkba rejtve vár Perszephoné, Ozirisz, Adonisz és Jézus meg Lázár, hogy szavunkat hallva jöjjenek örökké *vissza* – *rota mundi*²⁴⁶. A test kinyílik, kezem mint vetülékfonál sző mintát törzsem láncfonatára⁴⁴³. A szövött képen, a textusban Krisna székere⁴²⁵, amelynek a kocsija a testem, a lovai a lelkem,

Krisna pedig az ezekről szerzett tudásom. A lovak persze nem *egyformák*, egyik visszafogott, a másik zabolátlan, Platón lovai. Felemelnek az égbe, ahol a szívárványon⁴³⁹ elfelejhetem a testemet kínzó meghatározottságot, testem kötelező történetét, és többé nem szégyenem, hanem nevem⁴⁵⁹ és értelmem, *jelentésem* a hús, ez a kézenfekvő embléma. A látvány, amelyet szememmel látok, a létem jele. Hogy látom, az győzelmem is, hogy vagyok⁴²⁷. Minden összefügg³³⁹, és hiába jajgat a vers, angolul vagy magyarul, hogy minden egész eltörött, a legfragmentáltabb képtelenségben is ott a kép, a szimbólumok összeragasztják Adonisz szétzört testrészeit, és újra éledhet a természet, újra április van, a legszemetebb hónap. A kertben gyerek hintázik²⁰⁶, a világ meg nagyot lélegzik⁴¹². Minden kezdődik előlről. Este az ágyban fiunk arra kér, mama, mondd újra megint.

Az elősorolt emblémák háznak, az oikosz tartozékai, mindegy, a világ melyik végén élünk. Nálunk keresztet ácsolt a kultúra az alapformákból, ami aztán *megformálta* a templomainkat. Ugyanaz a néhány mértani archetípus másutt egész más imaházakat épített, és bennük az isten is másnak látszik. De az isten látszik másnak.

Vannak olyan szimbólumok, amelyek arra jók, hogy általuk próbáljunk felülkerekedni kicsi és nagy gondjainkon. Ezek a világ elsajátítását katalizáló trópusok. Hacsak eszünkbe jutnak, könnyebb továbblépni. Verbális mestereink ők, mesterszavak.

Amíg az első csoportban elősorolt szimbólumok inkább toposzok, addig a most következők pedig trópusok, amennyiben a fordulatot megkülönböztethetem a statikus szóképtől. Bár valamilyen nyire az első csoport elemei is részesei annak, hogy a mesterszavak elsajátítják a világot. Úgy tűnik, hogy ma ez az elsajátítás leginkább arra vonatkozik, hogy lehetővé

válík beszélni a világról. Többször az lesz a tétje a héroszok győzelmének, hogy általuk válják lehetővé beszélni valamiről. Ahogy a táncos magasba ugrik és aztán a földhöz simul, úgy a szavaink is fölemelnek vagy a földre/be rántanak. Az ég mindenképp fölött áll¹¹¹. Közhely, de ha nem vesszük számba az elméleti értékét ennek a közhelynek, akkor számos megváltási kísérlet eleve kudarcra lenne ítélve. Hermésznek a botja, a kalapja és a saruja is szárnyas – háromszor vagyunk általa arról biztosítva, hogy kiszabadít bennünket a földhözragadtságból. Ráadásul feltalálja nekünk az írást²⁰¹, és ez emblematikusan jelzi, hogy amit a kritikus most csinál, részesül valahogy ebből a felindulásból, hermetikusan.

Kedves istenemnek van még egy másik mesterfogása: kardot ad Perszeusznak, aki ezzel a karddal le tudja győzni Medúzát, a gorgót. És ezzel megszabadítja az embert az ösztönök uralmától²⁴⁰. Persze megint minden testes analógiával készül, hiszen a szégyenteljes szörnyeteg a szégyen helyének a szimbóluma, pudendum, a test legszentebb és legalantasabb nyílása.

Sokszor kell szembesülni azzal, hogy a szimbólumok által hozott megoldás megkötés is, és gyakran nem azt a formáját hozza létre az elbeszélésnek, ami el is mondható. A szimbólumok birodalma túl van a jón és a rosszon, és ebből származik is néhány bukfcen, amire majd a végén kitérek.

A földi lét szimbolikus átlényegítését csodálatos lények végzik, közülük vannak pesze még csodálatosabbak¹¹⁶ is: a teknős, akinek a páncéljából Hermész készítette Apollónnak a lantot, és akinek a hátán ül a keleti istenség az egész világgal együtt. Aztán a főnix, aki a sashoz⁴⁰³ hasonlóan képes megfiatalodni. Tüzet viszek, lángot viszek – énekelnék róla az óvodában. Harmadiknak itt a sárkány, aki a bölcsesség küszöbe, maga is ég és föld, teremtés és pusztítás. Végül pedig a legcsodálato-

sabb teremtmény, az egyszarvú, akinek a nem létező teste maga is egy szimbólumtár. A legdöbbenetesebb trópus a testében az egy szarva, amely isten teremtő igéjének, a napsugárnak, Jézusnak a szimbolikus helye, s ugyanakkor jelezi az androgünt is¹¹⁶, aki meghaladta a nemek különbségét. Bejart meg Pasolini keresztrefeszített bohóca jut az eszembe e két helyről.

Perszeusz mellett sorakozik még Ízisz, akinek a mesteri cselekedete az volt, hogy bátyját és férjét, Oziriszt, akit Adoniszhoz hasonlóan szétéptek és szétszórtak, összegyűjti. Kicsit mintha az olvasó ösképe lenne Ízisz, aki az önmagát ideért hieroglifákba csonkító Oziriszt nyerné vissza az olvasás által. A másik mester a Szűzanya, aki eltapossa a föld köré tekeredő sárkányt vagy kígyót²⁹⁶. Ebből se igaz semmi, gondolhatjuk méltán. De pontosan a cselekvés szimbolikussága által történik meg minden egy képben. A Szepőlten Szűz szimbóluma a sárkány/kígyó ösztönösségének és bujaságának az ellentéte. A szeplőtlen annyit jelent, hogy 'nem kígyó', és fordítva. Egyszerű igazságok ezek, de mire kép lesz belőlük, nagy-szerűek is lesznek. Képbe rejtett igazságokká, képbe rejtett szerzőtársokká, *mise-en-scène*-né lényegülnek. És ezzel bizonyítottuk be azt, hogy nem igaz az, miszerint a film, aminek a *mise-en-scène* a szerkesztő élve, valami nagyon újszerű dolog lenne. Ott vannak a római képregények, a stációk. Minden kép a maga egy-szerű statikusságában egy filmpizódnyit mond el annyiszor, ahányszor ránézünk.

A sámán³⁹⁹ is mestere a mindennapi élet szimbolikus tolmácsolásának csakúgy, mint a pillangó, akit görögül Pszichének hívnak. Mindketten képesek önmagukat, és talán másokat is fölemelni. A *Hupikék törpikék* rajzfilmsorozatban a bonyodalmat oldó karakter fölött mindig ott repked egy lepke. A kétszázadik részben már nem is kell a filmet nézni, csak azt kell fi-

gyelni, hogy a lepke ott legyen, mert akkor jó lesz a vége – nem mintha megenyedhetné ma magának egy populáris regiszterbeli alkotás, hogy ne legyen jó vége.

A sámán, a Szeplőtlen Szűz, illetve Psziché archetípusai köszönnek vissza az olyan televíziós sorozatok szereplőiben is, mint pl. a *Sentinel*, ahol a felügyelőt kis híján őrangyalnak nevezik, aki mindenféle sárkánytól és embertől megóv mindenkit, de legfőképp a segédjét, aki mindig bajba kerül, és akinek a neve annyit tesz kb. mint 'társ' – ami meg heteira lenne görögül, hogy kis iróniát is zagyváljak a könyvismertetésbe.

Küzdenek, alászállnak, felemelkednek, elmennek és visszatérnek, megégetik és meggyógyítják magukat, megölik őket, és feltámadnak, széttépik és összerakják egymást, meghalnak és újjászületnek. Mi meg csak nézünk nagyokat, mert mi mindegyik cselekvéspárból csak az egyiket tudjuk vagy csak az egyiket szoktuk csinálni. Lehet, hogy ez egy másik különbség szimbólum és valóság között. A szimbólum az egy, az oszthatatlan, a valóság pedig a kettő. Mi meg a kettőből az egyik.

Persze nemcsak szimbolikus hősök sajtújtják el és ki az életünket, hanem vannak szimbolikus tárgyak is, amelyek elintéznak bennünket: a fonál, a szövet, a mécses, a seb – ők is oldanak és kötnek bennünket egymáshoz. De soha nem kizárólag úgy, ahogy mi akarjuk.

A szimbólumok tára rengeteg elemet tartalmaz. Ezeknek az egymáshoz való viszonyát egyrészt meghatározza a fentebb említett totális cselekvés, amely old és köt, amelynek soha nincs vége. Magukban a szimbólumokban ugyanakkor másrészt megvan az az általános jel tulajdonság, hogy önmagukat egy-egy más szimbólumhoz képest bírják csak megvalósítani. Helyüket így nyerik el a szimbólumtárban.

Az egyes elemek a jel természetüknek megfelelően ellentétpárokban alkotják a

jelentésmezők alkotórészeit. Ezek az ellentétpárok tárgyi emblémák és mitikus hősök párosai egyaránt lehetnek. Kettősségük elméleti kerete a *szimbolon* – *diabolon* párosa, ahol a diabolon a szimbólumoknak az alapvető kettősségére utal, arra, hogy nemcsak az istenre, hanem az ördögre vonatkozó igazságot is tartalmazhatják. Ez a kettős igazságérték nagy teher a bölcsészetben, de ugyanakkor minden valamire való gondolat alapja is. A *Szimbólumtár* címszavai közül nem mindegyik birkózik meg sikeresen a kettősség adta dialektikával.

Néhány szimbólumpár szinte közhely, néhány pedig annyira egyértelműen adott, hogy nem is vesszük észre. Pedig nem mindegy, hogy valami esetleg a megfordítottjaként is igaz.

Ma, a *nem* kritikájának az idején a *jin* és a *jang* ellentétpárját tekinthetjük általános szimbolizáló jegynek. Elsődlegesen minden a *jin*, a nő, a természet, a Hold, a hársfa¹⁹², a higany, a 2-es szám, a föld, a tehén³⁰⁹, a nád²³⁵, a Szaturnus bolygó⁴²¹, a bal szem⁴²⁷ és velük szemben a *jang*, Apollón, a férfi, a szellem, a Nap, a tölgy¹⁹², a kén, az 1-es szám, a ló³⁰⁹, a Jupiter bolygó és a jobb szem⁴²⁷ kettős sorából jön elő. Részesedik ezeknek a teremtő és pusztító jegyeiből, jóságukból és gonoszságukból. A szimbólumok Janus²²² arcúságának köszönhető, hogy egyáltalán beszélni lehet.

Van néhány olyan szimbólumpár is, amelyek több áttételen keresztül tükrözik csak a férfi és a nő általános jelteremtő szexuális különbözőségét. *Faust* és *Don Juan* például az északi ember és a déli ember különbözőségének a szimbólumai. Ám a dél, az infernális égtáj mégiscsak a negatív útnak, a Hold, a higany és a nő mesteri történetének a helye, míg a fausti Észak pedig az európai kultúra által pozitívabban szimbolizált tájék.

Es ugyanígy áttételeken keresztül látható be az életfa²⁵⁹ tetején ülő madár és az életfa tövével tekerőző kígyó ellentétpár-

jában a férfi és a nő ellentétpárja. De ha csak a föld(i) női archetipikusságát idézzük fel, szemben a férfi állítólagos szellemiségével, a Naphoz való közelségével szemben, akkor máris látható a madár és a kígyó helyhez és szerephez kötöttsége. Sok szimbólumot olyan erősen meghatározhat az alapvető jelteremtő különbözőség, hogy az ember kételkedik önálló szimbólum voltukban – mintha „csak” trópusok, fordulatok lennének. Persze ez lehet a szimbólumok keletkezésének az oka is.

Miután a szimbólumok párokban jelennek, elkerülhetetlen, hogy a *Szimbólumtár* szócikkei két csoportot alkotnak, és az egyik valamilyen mértékben a másikat kell ismételnie. A kritikus többé-kevésbé koherensnek találta ezt a kettősséget, de itt kellene a második kiadásnak a legtöbb kiegészítést tenni.

Ahogy a higany és a kén alkotóan romboló, párló és égető tevékenységének a harcát a só eleme hozza összhangba, úgy a férfi és a nő minden jelentést megkülönböztető dialektikáját az *androgün* lény foglalja szintézisbe a végén, illetve szolgál azok alapjául az mindenek eredeteként. A *Szimbólumtár* istenei közt több olyan van, aki (?ami) nem kifejezetten bír férfi vagy nő természettel, hanem leginkább férfi és nő természetű egyszerre. S mivel ez a kérdés megelőzi a nemi különbözőséget, az olvasót arra kéri a kritikus, hogy kis időre szabaduljon meg nyelvének eme nyúgatól, különben félreérti, azaz megérti, amit itt *nem* írok.

Az első ember, még nem férfi és még nem nő, *Adam Kadmon*, vagy ahogy Platon másképp nevezi, a *gömbvény*, a létezés teljességével bír. Talán ez dühíti a leginkább az isteneket, amikor kettéhasítják, illetve később megetetik almával. Ez a majdnem isteni mivolta a nemi különbség létrejötte után is visszaköszön olyan *teljes lényekben* mint Adonisz, Dionüszosz, Krisztus, Hermész vagy Apollón.

Ugyancsak a *nem* előttiség megértése a föltétele annak, hogy belássuk a világok keletkezésének a nem emberi, a nem *nembéli* emberi jegyeit. Hiszen az őskeltekzés a mitológiában gyakran anyák és fiak, fivérek és nővérek nászából hozza létre a nem is szép és nem is új világot. S eme *Oidipusz előtti* világteremtésnek nincs is értelme Oidipusz vétke(?) után. Hiszen Oidipusz és Iokaszté ágyában hozzák meg az istenek a legfontosabb szemantikai szabályt, a vérfertőzés *tabuját*. Olyan ez, mintha ezzel akarnák megakadályozni, hogy utánuk még valaki beleszólhasson a szimbolizációba. Hát tévedtek, mert szubkultúrák azóta is hoznak létre szimbólumrendszereket. A szabadkőművességét ismerteti is a könyv. De például a XX. század eleji keleties/ dekadens szimbólumrendszerekből vajmi keveset találunk, holott a mai kultúrában ezek erősen jelen vannak.

Az androgün lény szimbolikus értéke vagy szerepe abban van, hogy tagadja önmaga jel voltát azáltal, hogy magában törli azt a különbséget a férfi(as) és a nő(ies) lény között, ami különben szerepet és értéket tulajdonít a szimbólumoknak. Talán ebben is van istenségük, és ezért lett az első ember *nem* nélküli ember, kozmikus világ- és istenmetafora²². Apollón és Dionüszosz sok történet *eredete*. Valószínűleg ennek is az az egyik oka, hogy *nem* kötelező történetet jelölnek, hanem a történetek lehetőségét. Ennek a mélységnek az emblémája a sárgabarrack, amely önmegtermékenyítésével teszi láthatóvá, mi történik a történetek keletkezésének a legmélyén történetileg és itt és most egyaránt.

Vannak olyan geometriai *formák*, amelyek megintcsak emblémái lehetnek a kettősség eredendő egy-ségének: a gömb¹⁶⁵ egy-sége, teljessége, az egyenlő szárú háromszög, amely két azonos háromszögre osztható¹⁹¹, vagy a szem, amely a kör férfias egyértelműségét és az ovális nőies ké-

tességet egyesíti⁴²⁷. A vitruviusi ember, akinek a teste kiadja a négyzetet és a kört. mindkettő középpontjában az ember köldökével, azt az eredet történetet is mondja, hogy valaha se nem négyzet, se nem kör, se nem nő, se nem férfi, hanem ember volt az ember, és a köldök az androgün lény szétválásának a *sebhelye* – a világot mozgató középpont, ég(i) és föld(i) találkozásának a trópusa, az egy-ségre emlékeztető pont, amihöz képest minden a bűnbeesés és a bűnhődés, a születés és a halál pólusai között történik. Eglényegű az egyenlő szárú háromszög felező egyenesével, az unikornis szarva, Jézus, az új Ádám pontja.

A Hold, ami visszatükrözi a Napot, a Merkúr bolygó, ami a Hold és a Nap egyesüléséből született, kozmikus szinten emlékezik arra, hogy valaha nem volt miről beszélni, mert a mai jelek létezésének nem adta semmi az okát. A különbségek az egy-ség részei voltak. Nem létezett az elemek, az évszakok, az emberi típusok négyes osztású³³⁹ korrespondencia rendszere, mert a legfelsőbb szellemi lény androgünitása, azaz *jelöletlensége* nem tette ezt szükségessé, mert maga volt a négy. Ma a szám ennek az eredendőségnek a szimbóluma, talán az egy mellett a legtökéletesebb szám. Vele azonos jelentőségű a növények világában a *lótusz*³¹¹, ami a férfi és a nő, a szellem és az anyag, a szoláris és a lunáris elveinek az egységét szimbolizálja, afféle világnövény, képes leírni a mindenség teljességét. Mondjuk, négy levele legyen.

Álljon itt az androgün lények elősorolásának a lezárásaként a *Néreiszek*³⁸⁴ példája. Ezek a tengeri kentaurók a ló és a hal khimérai, kettős természetükben ott a szoláris és lunáris férfiasságának és nőieségének az androgünitása. Önmaguk nem kifejezetten kettős neműek, de szimbolikus értékük és szerepük eglényegű a két^{es}neműséggel.

Persze ha mindezt komolyan vesszük, akkor igen gondosan át kell fésülni a mi kritikai szövegeinket, és a művek értelmezésében is óvatosabban kell eljárni és ugyanakkor elképesztőbb mélységekkel kell számolnunk. Ha a szövegek szimbolikusságának a szükségszerű androgünitását az értelmezés keletkezésének az oka-ként is bírjuk, akkor sok olyan szófordulatnak nem lesz helye, amely a kritikus férfiasságát bizonygatja. Mivel hogy erről nincs szó, illetve szimbólum, mert az elébb van, mint én és kedvelt/kedvetlen szavunk, a *nem* – dőlt betűvel vagy állítva.

A könyvben tett szimbolikus utazás utolsó része nem annyira lesz szimbolikus, mint inkább konkrét, szakmai jellegű egy-egy értelmű megfeleltetések sora.

Az egyes szócikkek ismertetik a nagyobb szimbólumcsaládokhoz való tartozást, mint pl. a lunáris vagy a szoláris jellegzetességet; majd pedig bemutatják magát a szimbólumot, az alkalmazást, a keleti variánst, a szimbólumhoz kapcsolódó emblémát vagy híres képzőművészeti helyet. A szócikk végén többször szerepel idézet, leginkább a magyar irodalomból. Nos, ezek talán jobb lenne, ha nem lennének a szócikkekben, mert esetlegességük vagy esetlenségük az olvasóban felkelti az egész iránti bizalmatlanságot is. Nincs funkciója a *címer* szimbólum ismeretetésének a végén a Vas István versnek, amiben „a heraldikai motívumok mintás jelbeszédként szerepelnek.” Hiszen a szimbólum szimbolikussága nem példa semmire. A *dob* címszó alatt olvashatjuk a szimbólum archaikus szerepét, majd pedig mindezt megismétli egy Adytól vett idézet, ami inkább ismétlés, mint valamiféle plusz adalék. – Ez több Petőfi és Ady idézetnél is előfordul. Nem 'legitimálja' a szimbólum jelentéseit, és azt is figyelmen kívül hagyja, hogy ha bibliás költő idéz bibliai szimbólumot, az a költői beszéd *alkalmazza* és nem teremti a szimbólumot; a jel funkcióit inkább redukálja a

költemény keretein belülre, mintsem hogy annak teljességét mutatná be. Ugyanez vonatkozik a gyakran megidézett *Varázsfuvola* motívumaira. Mozart operája alkalmazza a szabadkőműves szimbolikát, és aligha teljességében. Nem hasonlítható a szerepe pl. a lótusz vagy a mandala általános morfológiai útmutatósághoz.

Az idézeteknél térek ki arra is, hogy egy szimbólumszótár vagy ne közöljön irodalomelméleti állásfoglalást tükröző kijelentéseket, vagy indokolja meg azokat. Az *egynél* olvassuk, hogy „A világegyetemet meghatározó körforgást fedezte fel az egyes emberben József Attila, amikor önmagát a világ tengelyébe állítva ő vált a mindenség gyújtópontjává...”¹¹⁵ – Aligha József Attila fedezte fel a világegyetemet meghatározó körforgást az egyes emberben. Talán több száz vagy több ezer évet is tévedett a szócikk készítője. De nem is ezt kifogásolom igazán, hanem a versben beszélő egyes szám első személy és a költő személyiségének az azonosítását. Ezt legalább negyven éve meghaladta az irodalomtudomány. A szimbólum fogalma maga is ennek ellenében létezik és szól. Amennyiben nem csakis a költő személyességére jellemző szimbólum egy jel, márpedig az idézett hely nem/sem ilyen, akkor kerülni kellene ezeket a magasztos és fölösleges megállapításokat.

Különösen zavaró, amikor a szimbólumszótárat forgató olvasó számára időben elérhetetlen referenciát találunk. A *kenyér* szócikk végén azt olvassuk, hogy „Ottlík Géza *Iskola a határon* c. regényében a főszereplőhöz, Medvéhez kapcsolódik [a kenyér szimbóluma]; a dolgok lényegét jelenti számára.”²⁴⁸ A szimbólumtárat forgató olvasónak aligha lesz ideje ezt az utalást ki- és felhasználni. És a maga rövidejével amúgy is csak elmosza a szócikk referencialitását. Ugyanis bármennyire is becses műről van szó, nem úgy él a lehetséges olvasó olvasottságában, ahogy

a Biblia egyes részei vagy az *Isteni színjáték* híres fordulatai.

Különösen suta az a kitétel, amikor a *rózsáról* olvassuk az adott szócikk végén, hogy „Umberto Eco szerint »a rózsának mint szimbolikus képnek annyi a jelentése, hogy már semmit sem jelent.«”³⁹⁶ Nem a kijelentés érvényességét kifogásolom, hanem annak az ésszerűségét, hogy ezt egy szimbólumszótárban idézik, ahol ezeket a „jelentéseket” kellene felsorolni. Akkor minek az egész? Ráadásul a Nap vagy a piros szín, Jézus vagy az unikornis ugyanígy *elképesztően* sok és, akárhogyis, összeviszva „jelentést” idéznek fel. Ez megingtcsak egyik-másik szimbólum archaikusságára utal. Efféle modorosság gyengíti a *Szimbólumtár* koherenciáját.

Nem hiszem, hogy a sír és az anyaméh megfeleltetése az angol költészet gyakori toposza lenne⁴⁰⁸. Lehet, hogy a manierista metafizikus költők meg a prerafaeliták többször idézik fel, de nem úgy jellemző trópus, hogy azt itt egy meglehetősen rövidre szabott ismertetésben ki kellene jelenteni.

Platón kemény falatnak bizonyult a szerzőgárda számára. Egyszerűen nem azt idézik, ami a Platón szövegekben található, hanem lejegyzik például a leglényegesebb félmondatot. Az *androgün* szimbólumainak az elősorolásakor az eredetnél azt olvassuk, hogy az eredendő gömb lények a széthasításuk után „a másik nemmel való egyesülés”-re törekszenek és ez az „eredeti egység utáni vágyakozás.”⁴⁰ De Platónnál nem ez szerepel. Háromféle gömblényt hasított ketté Zeusz, és ezekből az egyiknek az ’utódaira’ jellemző, hogy a másik nemmel való egyesülésre törekszenek – ez volt a férfi és nő gömblény. Azok, akik a teljesen nő, illetve a teljesen férfi gömbök hasítékai – az utódok kétharmada –, másféle vágyakkal lettek megáldva vagy megátkozva. Később, a *kettő* szócikkben aztán van is erre egy egyszavas utalás²⁵⁶. Most akkor a szimbólumok kor-

dában tartása vagy az ismertetésük a feladata egy szimbólumtárnak?

Amikor a *szekér* szimbólumánál Platon lovairól olvasunk, azt látjuk, hogy a „szekérhajtó az uralom, az ész, a szellem, az intelligencia megszemélyesítője, ő zabolazza meg a húzó állatok által képviselt ösztönöket, szenvedélyeket...”⁴²⁵ Csak-hogy az egyik lovat nem kell az eredeti változatban megzabolázni, hanem csak az ösztönöket szimbolizáló, a kocsit a föld felé vonó lovat. Ez elég nagy különbség.

Buddha kéztartásai²³⁷ közül lemaradt a kilencediktől a tizenkettedikig a jelentés. A *szefirát* ismertető szócikkben pedig a második és a harmadik szefirá⁴²³ után zárójelben fordítva van a jelentés (apa és anya) helyett (anya és apa). A *száj* szócikk kusa.

A könyv végén olyan szimbólumcsaládok számbavételét találjuk, amelyek megmutatják, hogyan is építkeznek egymásra az egyes jelek. A számok⁵²¹ családjánál hiányolom a *tizenhetet*. Ez a geometriai eszközökkel megszerkeszthetetlen, de ugyanakkor mégis létező szög magának az irodalom lehetséges világának a *szimbóluma*.

Ugyan akadtak kifogásaim, ám mindent együttvéve a Pál József és Ujvári Edit szerkesztette *Szimbólumtár* alkalmas arra az utazásra, amit az olvasó a könyvet forgatva a szimbólumok összefüggő rengetegében tehet. *Codaként* álljon itt annak a keresésnek a jegyzete, amit a kritikus tett a

könyvben, amikor az *ibolya* nyomára akart lelni. Nem, nem elég magát a címszót felütni. A jegyek külön-külön meszse, a mély rejtelembe visznek. Amit látok, csak egy manifesztációja a sok lehetségesnek. Az ibolya az alázatosság¹²² emblémája azáltal, hogy szintartományára emlékeztet Attisz vérenek⁶³ a kiontására, minden élet csírájára. S ha Attiszra emlékezünk, emlékezünk Oziriszra is, a föld felett láthatónak a földbe temetett lehetőségére, az alvilág urára, aki egy másik mitológiában Perszephonét²¹⁴ idézi, aki szintén évről évre előjön, majd eltűnik. Perszephoné emblémája az ibolya, valamint Adoniszé is. Az ibolya színe pedig Jézus megaláztatásának az emblémáját, a húsvéti leplet festi. Azt a palástot, amely a farizeus tudatlanság és a mítosz visszatérő igazsága közötti választék. A megváltás megtörténtét idéző jel, ami kijelöli az ember helyét vágy és ész³⁰⁶ között, a bölcsek virága⁴⁹¹. Egy regényt olvasva ötlött fel bennem, hogy utána járjak. Ezek a kicsi kékeslila virágok, Attisz virágai egy tisztást borítottak be, ahol a világ legegyszerűbb módján talált egymásra két ember. Igen, egy férfi meg egy nő. Csak a nőt napfénynek, a férfit meg földnek hívták. Boldogan éltek, amíg el nem olvastam a *Szimbólumtár*at.

Zsélyi Ferenc